

НОВІ ВІДКРИТТЯ І ЗНАХІДКИ



АНТИЧНІ МОТИВИ У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

А. С. Русяєва

За рішенням ЮНЕСКО 1991 р. проголошено роком видатної української поетеси Лесі Українки з нагоди 120-річчя від дня її народження. Серед багатогранної творчості поетеси є сюжет на мотив міфа про Іфігенію у Тавриді. Розгляду його і присвячено ці нотатки.

З античною міфологією і літературою Леся Українка була знайома з дитинства. Ще тринадцятилітньою вона присвятила один із своїх перших віршів грецькій поетесі Сафо, до образу якої знову звернулася наприкінці життя¹. Їй належить також переклад трьох рапсодій із славнозвісного епосу Гомера «Одіссея». Неодноразово згадувала поетеса у своїх творах імена міфологічних і літературних персонажів, зокрема Прометей, з яким порівнювали і саму Лесю дослідники її творчості. Звичайно, найвищим проявом обізнаності Лесі Українки з класичною спадщиною вважається драма про віщунку Кассандру². Але у нас викликає інтерес невеликий віршований твір, в якому відтворено один з епізодів відомого античного міфа про Іфігенію, дія якого відбувалася на території Південного Криму в давні часи.

На початку 1898 р., перебуваючи на лікуванні в Ялті, поетеса мешкала на віллі лікаря М. С. Дерижанова³. *Villa Iphigenia* — саме так відзначала її назву Леся Українка, — не могла не привернути її уваги. Двоповерховий будинок було споруджено «в античному дусі». В нішах стін та на веранді стояли копії давньогрецьких статуй — дискобола і Афродіти, простінки між вікнами прикрашали псевдоколони у дорійському ордері⁴ (рисунок).

У своїх листах, надісланих з віллі, Леся Українка так чи інакше торкалася того, що було пов'язане з її назвою і скульптурними прикрасами. Описуючи несподіваний холод, вона порівнює його з тим, який був колись «у самої Іфігенії в той час, як вона була в Тавриді жрицею холодної богині Діани — адже в ті часи навіть залізних грубок не було!»⁵, або ж «в моїй хаті дихання парує мов фіміам на алтарі величної богині»⁶. «Сидячи на балконі, чи то пак на самому Парнасі під захистом самої Афродіти»⁷, Леся Українка відпочивала і працювала. Після фотографування разом з матір'ю на фоні віллі вона жалкувала, що на знімку «Афродіта не вийшла зовсім»⁸.

¹ *Леся Українка*. Зібрання творів у дванадцяти томах.— К., 1975.— Т. 1.— С. 87, 1977.— Т. 6.— С. 385.

² *Леся Українка*. Вказ. праця.— 1976.— Т. 4.— С. 9—99; *Білецький О. І.* Антична драма Лесі Українки // Від давнини до сучасності.— К., 1960.— С. 358—380.

³ *Леся Українка*. Вказ. праця.— 1978.— Т. 11.— С. 9—50.

⁴ *Там же*.— С. 13.

⁵ *Там же*.

⁶ *Там же*.— С. 10.

⁷ *Там же*.— С. 13.

⁸ *Там же*.— С. 13. На знімку видно лише фігуру дискобола. (*Там же*.— Т. 7.— С. 192, 193).



Леся Українка з матір'ю біля вілли
«Іфігенія».

Певно, «ся античність»⁹, в оточенні якої перебувала поетеса, незважаючи на чудове море і величні краєвиди, постійні сумні думки про невиліковну хворобу і повсякденні турботи життя, на якийсь час,— одразу ж як вона поселилась на віллі, — захопила її душу і розум. Завдяки таким обставинам було створено коротку драматичну сцену «Іфігенія в Тавриді», що стала складовою частиною відомого циклу віршів «Кримські відгуки»¹⁰.

Сама Леся Українка не надавала своєму творові великого значення. Залишилась тільки одна коротка його характеристика в листі до матері: «Монолог, я сама бачу, страх довгий, колись потім для сцени (!) можна буде скоротити, а для читання се, я думаю нічого. Коли б се була побутова драма, то такий монолог був би злочинством, але для драматичної поеми *en style classique* я се допускаю... «Іфігенія» іменно не буде новітньою: в ній буде хор, репліка *a parte* і, може,

навіть *deus ex machina*»¹¹. Тобто Леся Українка думала про постановку своєї драми на сцені в такому, ймовірно, стилі, як і давньогрецькі трагедії¹².

Сюжет міфа про Іфігенію був одним з найпопулярніших в античній літературі, а з доби Ренесансу — і в Західній Європі. Вона належить до одного з трагічних персонажів епічних переказів про Троянську війну, яку, згідно із свідченнями Геродота, відносять до XIII ст. до н. е. Вождь грецького війська Агамемнон перед походом на Трою приніс свою дочку Іфігенію в жертву богині Артеміді, котра замінила її на жертвовному вогнищі ланцю, а саму дівчину перенесла в далеку Тавриду. Довгий час Іфігенія була жрицею у святилищі своєї рятівниці, на жертву якій убивали чужоземців, що прибували до країни таврів. Згодом її брат Орест відвіз Іфігенію в Аттику разом з викраденою дерев'яною статуєю Артеміди. В Аттиці дійсно вже в історичний час було введено культ Артеміди Таврополи.

У драматичній сцені Лесі Українки, написаній у традиції давньогрецьких трагедій, зокрема Евріпіда, відтворено лише один невеликий епізод — проведення ритуалу в святилищі Артеміди в Тавриді її жрицею Іфігенією. На відміну від Евріпіда, а значно пізніше і Гете, які головне значення в своїх однойменних творах приділили психологічним сценам «узнавання» брата і сестри, Леся Українка зупинилася на зображенні образу Іфігенії до її зустрічі з Орестом.

Цікаво, що літературно-художні образи Іфігенії та Артеміди, відображення культового ритуалу у святилищі, описання місцевості і сакральних споруд, не за-

⁹ Там же.— С. 9.

¹⁰ Леся Українка. Вказ. праця.— Т. 1.— С. 165—170.

¹¹ Там же.— Т. 11.— С. 16. Згідно з останнім висловом, Леся Українка знала, що при постановці давньогрецьких трагедій існував технічний пристрій для «підняття божества» в повітря за допомогою так званої «машини», звідкіля і з'явився відповідний вираз — «бог з машини».

¹² Композитором К. Г. Стеценком створено одноактну оперу за мотивами «Іфігенії в Тавриді».

позичені з інших творів, а належать творчій фантазії Лесі Українки, її знанням античної культури і, можливо, навіть знайомству з науковими працями чи розповідями. Так, Лесина сцена відбувається у «місті Партеніті, перед храмом Артеміді Таврідської», розташованому над морем з голими, сіро-червоними скелями, над якими розкинувся зелений гай з тих дерев, що ростуть зараз на південному узбережжі Криму. Жоден з давніх авторів, окрім Страбона¹³, не називав точного місця, де знаходився храм Артеміді. Саме він зазначав, що цей храм був на мисі Партеній. У горах, де за уявою Лесі Українки жила Іфігенія, стояв «над кручею невеликий півкруглий портик», трохи нижче — храм з дорійською (як у Евріпіда) колонадою і широкими сходами. Біля храму між кипарисами стояла статуя Артеміді на подвійному п'єдесталі, нижня частина якого одночасно правила і вітварем. Від нього до самого моря спускалися мармурові східці. Дівчата в білому одязі і зелених вінках збираються біля вітваря богині, несучи в руках «квіти, вінки, круглі, плісковаті кошики з ячменем і сіллю, амфори з вином та олією, чарки і фіали». Співаючи, вони прикрашають п'єдестал статуї, оскільки самого зображення Артеміді не можна торкатися руками. Згодом виходить Іфігенія («богині жриця наймиліша») в довгому одязі і з срібною діадемою над чолом. Дівчата підносять їй жертвні дари і вона виконує ритуал узливання на вітварі вином і олією, а потім посипає його священним ячменем та сіллю.

Як бачимо, жорстокі сцени людських жертвоприношень у міфічному святилищі Артеміді замінені Лесею на гуманний обряд, подібний до його відправлення в культі олімпійських божеств. В її драматичній сцені є лише натяк на те, що Іфігенія була причетна до кривавого обряду. Так, про нього йдеться в словах: «В гаю святому у ніч Артемідинну жертву таємну приносили ми», та ще коли Іфігенія «дістає з-за олтаря жертвний ніж», щоб саму себе принести в жертву богині. Не згадує вона і таврів, для релігійних вірувань яких був властивий ритуал людських жертвоприношень навіть ще в римський час¹⁴ і в землях яких перебувала її героїня. Звичайно, авторка знала ці елементи міфа, але вони були надто чужі її світосприйманню. Адже в монолозі Іфігенії хоч і стисло, але передано всю історію її життя до переселення в Тавріді, названо чимало персонажів, що так чи інакше мали до неї відношення (наречений Ахілл, що завжди «вінці за прудкість брав»¹⁵, Орест і Електра, Латона і Аполлон), згадується рідний край Арголіда тощо. Тобто Леся Українка була добре ознайомлена з сюжетом міфа.

Але основне значення для неї мала трагічна доля Іфігенії, закинутаї, як і вона, в цей велично-красивий гірський, але далекий від батьківщини край. Недарма і в листах вона порівнює свій стан з дочкою Агамемнона. Монолог героїні драми — це водночас і монолог самої Лесі, яка тужила за своїми близькими, жила їх турботами і радощами: «А в серці тільки ти, єдиний мій, коханий рідний краю!» Поетеса і Іфігенію наділяє своїми болями: «А я сама на сій чужій чужині, нещаче тинь забутої людини, що по Гадесових полях блукає, сумна, бліда, безсила, марна тинь»; «А я сидітиму перед скупим багаттям, недужа тілом і душею хвора». Та незважаючи на це, її Іфігенія, водночас, як і героїні багатьох драматичних творів, сильна і безстрашна жінка.

Співзвучне стану поетеси і звернення її героїні до богині долі:

О Мойро!

Невже тобі, суворій, грізній, личить
Робити посміхи над бідними людьми?!

Літературний образ Артеміді звеличено «гомерівськими» епітетами: «заступнице міцна коханої Тавриди; таємна, велична; недосяжна, потужна, неблагашна богиня стріл; срібно-престольная, вічно-осяйна, дивно-потужная» і т. д. Артеміда Партенос була верховною покровителькою протягом усієї античної доби заснованого греками у Криму Херсонесу Таврійського. Деякі дослідники слідом за грецькими авторами вважають, що храм цієї богині було споруджено на мисі Партенос поблизу від міста.

¹³ *Strabo*. VII, 4, 2.

¹⁴ *Tacit.* Ann. XII, 17. Тацит розповів про «жертвну» розправу таврів з римлянами у I ст. до н. е.

¹⁵ *Щодо цього*, то відома одна з міфологічних версій, за якою Ахілл нібито гнався за Іфігенією по піщаній косі в Чорному морі, яку ототожнено з Тендрою, де проводились сакральні-спортивні ігри на честь героя (*Schol. Pind. Nem. D/79; Eustath. comment. ad Dion. Perieg. 306*).

Проте до цього часу цілеспрямовані пошуки святилища не проводились¹⁶. Виходячи з того, що міфи завжди були пов'язані з відповідними святилищами і правила для проведення релігійних ритуалів, таке сакральне місце могло бути влаштоване за межами античного міста, подібно до культових центрів Ахілла і Афродіти Апатури. До цього часу існує безліч гіпотез стосовно зазначеного храму, культу Артеміді Партенос і пов'язаного з ним міфу про Іфігенію¹⁷. Недавнє відкриття унікального святилища на високому узгір'ї над морем неподалік Ялти змушує ще раз пригадати міф про таврську землю. Своім корінням він сягає в далекі часи, але починаючи з них був неодмінно пов'язаний з культурою давнього населення на півдні нашої країни.

Таким чином, Леся Українка в своїй короткій драматичній сцені «Іфігенія в Тавриді» виразно виявила своє знання античної культури, що, звичайно, збагачувало її світогляд. Атмосфера, в якій вона перебувала на *villa Iphigenia* була невіддільно пов'язана з античністю. Від цього оточення поетеса дістала своєрідний імпульс для творчого натхнення, засвідчила своє особисте враження від легендарних розповідей про дочку Агамемнона. Леся Українка перейнялася темою трагічності долі своєї героїні, змалювала прекрасну картину гуманного поклоніння грізній покровительці Тавриді Артеміді в гірському святилищі над морем, звеличивши її образ.

Одержано 24.01.91

¹⁶ Пичикян И. Р. Малая Азия — Северное Причерноморье. Античные традиции и влияния. — М., 1984. — С. 156.

¹⁷ Мещеряков В. Ф. О культе богини Девы в Херсонесе Таврическом // Актуальные проблемы изучения истории религии и атеизма. — Л., 1979. — С. 104—119; Скржинская М. В. Реальные и вымышленные черты Северного Причерноморья в трагедии Еврипида «Ифигения в Тавриде» // Древнейшие государства на территории СССР. — М., 1988. — С. 176—190.

НАДГРОБОК РИМСЬКОГО КАВАЛЕРИСТА З ОКОЛИЦІ БАЛАКЛАВИ

В. М. Зубар, І. А. Антонова, О. Я. Савеля

1980 р. в с. Кадиківка, що зараз злилося із м. Балаклавою, при закладенні котлована знайдено надгробну стелу з латинською епітафією¹. Надгробок уперше згадано в монографії В. І. Кадеєва², згодом з посиланням на неї пам'ятку використано Т. Сарновським в огляді даних про римських військовослужбовців з Північного Причорномор'я³. Нещодавно фотографія цієї надзвичайно цікавої стели без будь-яких коментарів було наведено у фотоальбомі, присвяченому старожитностям Херсонеса Таврійського (рис. 1)⁴. Виходячи з того, що надгробок фактично вже введено до наукового обігу, але без необхідної інтерпретації, зараз слід надолужити втрачене й розглянути його у всій повноті, а також поставити ряд питань історичного характеру, пов'язаних з присутністю римських військ поблизу Херсонеса Таврійського.

Надгробок виготовлено із дрібнозернистого щільного вапняку сарматського ярусу місцевого походження у вигляді прямокутної стели (рис. 1). Верхня частина з лицьового боку має вигляд трикутного фронтона із стилізованими акротеріями по краях. У тімпані фронтона розміщено круглий диск. Під фронтоном в едікулі зображено нерухомого вершника у плащі, що майорить за його плечима. Перед ним дві піші фігури, одна з яких простягає руку вершнику (рис. 2, 1). Висота надгробка 190, ширина 65, товщина 15—20 см. Лицьова та ліва бокова поверхні оброблені зубаткою, а торці, зворотна сторона й низ лицьової поверхні — сокиркою та зубилом.

¹ Пам'ятку знайдено за 1,5 км від закінчення Балаклавської бухти. Про знахідку у Херсонеський державний заповідник повідомив робітник Балаклавського рудоуправління С. Ф. Семерінов.

² Кадеєв В. И. Херсонес Таврический в первые века нашей эры. — Харьков, 1981. — С. 27.

³ Sarnowski T. Wojsko rzymskie w Mezji Dolnej i na Północnym wybrzeżu morza Czarnego. — Warszawa, 1988. — S. 196. — Tabl. 10.

⁴ Херсонес Таврический. Фотоальбом. — Київ, 1989. — С. 58.